

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.30>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ

Маланюк Н.Ю.,*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

Актуальність теми. Україна наразі стикається з численними проблемами, які ускладнюють реалізацію принципу верховенства права, зумовленими як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. До внутрішніх належать корупція, недосконалість судової системи, низький рівень правової культури та громадської довіри до державних інституцій. Зовнішні ж фактори, зокрема збройна агресія російської федерації, створюють додаткові виклики для функціонування правової системи та забезпечення демократичних цінностей.

Принцип верховенства права в умовах військових дій та гуманітарної кризи стає особливо важливим. Забезпечення прозорості, підзвітності та дотримання прав людини навіть у надзвичайних умовах є фундаментом стабільності правової системи. Однак ці умови створюють значне навантаження на інститути державної влади та правопорядку. Зокрема, правові виклики надзвичайного стану вимагають оперативного реагування, що повинно поєднувати ефективність із суворим дотриманням норм міжнародного права.

Одночасно процес глобалізації та прагнення України інтегруватися до європейського правового простору вимагають модернізації законодавства, підвищення ефективності державних інституцій та впровадження міжнародного досвіду. Верховенство права залишається ключовим принципом, що не лише регулює взаємодію держави та суспільства, але й сприяє зміцненню довіри громадян, захисту прав і свобод людини та забезпеченню сталого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання верховенства права є однією з фундаментальних тем у правовій науці, яку досліджували численні вчені. Зокрема, О. Совгіря, Л. Кельман, А. Пухтецька, С. Головатий і С. Шевчук зробили значний внесок у розвиток теоретичних і практичних підходів до розуміння цього принципу. Однак, в умовах сучасних викликів Україна стикається з низкою проблем, які ускладнюють реалізацію принципу верховенства права. Такий складний контекст вимагає подальшого наукового вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип верховенства права є фундаментальною засадою демократичної правової держави, яка забезпечує рівність перед законом, захист прав людини, справедливість і підзвітність державних органів. Для України, що перебуває на шляху глибоких трансформацій у політичній, економічній та соціальній сферах, дотримання цього принципу має ключове значення. Однак сучасні реалії створюють низку викликів для його ефективної реалізації.

Як відзначає О. Совгіря, сьогодні Україна стоїть перед викликом збройної агресії з боку російської федерації. Попри щоденні атаки, спрямовані на підірив загально визнаних демократичних цінностей, що лежать в основі Конституції України, – зазначає науковець, наша держава не лише героїчно протистоїть ворогу на полі бою, але й докладає зусиль для ефективного захисту конституційних прав громадян. У цьому контексті постає важливе питання: чи можливо забезпечити верховенство права в умовах війни? [2, с. 140].

Повністю поділяємо думку дослідниці, адже забезпечення верховенства права під час війни є одним із найскладніших і водночас найважливіших завдань для України. Військові дії створюють унікальні обставини, за яких підтримання балансу між дотриманням прав людини, забезпеченням національної безпеки та протидією агресору стає надзвичайно складним завданням. Однак, принцип верховенства права залишається ключовою опорою демократичної держави навіть у періоди збройного конфлікту. Його ігнорування може призвести до зниження довіри громадян до державних інституцій і негативно вплинути на міжнародний авторитет України, що є критично важливим для збереження підтримки союзників у боротьбі з агресією.

Варто підкреслити, що Україна гідно долає цей серйозний виклик, докладаючи значних зусиль. У протистоянні російській агресії держава демонструє відданість правовим цінностям навіть за надзвичайно складних обставин. Зокрема, Україна забезпечує судовий захист своїх громадян, проводить розслідування воєнних злочинів, вчинених окупантами, та дотримується своїх міжнародних зобов'язань. Це яскраво засвідчує прагнення країни створити суспільство, в якому верховенство права та справедливість переважають над хаосом і безкарністю.

На нашу думку, забезпечення верховенства права під час війни передбачає три ключові аспекти. Перший – це прозорість і законність дій влади. Рішення, які стосуються запровадження надзвичайних заходів, мають ґрунтуватися на Конституції та міжнародному праві. Другий – дотримання прав людини навіть у надзвичайних умовах. Обмеження прав і свобод громадян повинні бути пропорційними загрози й тимчасовими. Третій – ефективна система правосуддя. Громадяни мають бути впевнені, що справедливість доступна навіть в умовах війни, а злочини, пов'язані з війною, не залишаться безкарними.

Реалізацію принципу верховенства права в Україні ускладнюють й інші серйозні

виклики, серед яких недостатня незалежність судової системи, високий рівень корупції, недосконалість законодавства та правозастосовної практики, а також низька довіра громадян до державних інституцій.

Недостатня незалежність судової системи в Україні є однією з найбільш критичних перешкод на шляху до утвердження верховенства права та розвитку демократичної держави. Судова система повинна бути оплотом справедливості, гарантом прав громадян і основою довіри до державних інститутів. Проте в Україні вона залишається вразливою до політичного тиску, корупції та впливу з боку економічно потужних суб'єктів. Одна з основних проблем – це політичний вплив на суддів, який часто проявляється у процесі їхнього призначення або звільнення. Така залежність ставить під сумнів об'єктивність і неупередженість судових рішень. Водночас корупційні схеми у судах лише посилюють недовіру суспільства, яке сприймає судову систему як інструмент для задоволення інтересів еліт, а не для захисту прав пересічних громадян.

Важливо розуміти, що незалежність судової системи – це не лише вимога міжнародних стандартів, а й фундаментальна потреба для формування правової культури суспільства. Якщо громадяни не вірять у справедливість суду, вони починають шукати альтернативні способи захисту своїх прав, що може призвести до анархії або самосуду [3].

На нашу думку, вирішення цієї проблеми можливе лише через комплексний підхід. Зокрема, даний підхід включає прозоре призначення суддів, ефективний механізм притягнення до відповідальності за корупційні дії, забезпечення гідних умов праці для суддів та підвищення їхньої кваліфікації. Також важливо зміцнювати громадянське суспільство, яке може відігравати роль «контролера» у забезпеченні незалежності судової системи.

Результати дослідження «Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність», яке презентувало Національне

агентство з питань запобігання корупції, свідчать про серйозні проблеми в боротьбі з корупцією в Україні. Згідно з опитуванням, корупція займає друге місце серед основних проблем країни (71,6%) після повномасштабного вторгнення російської федерації (89,7%). 71,6% громадян та 73% представників бізнесу вважають корупцію надзвичайно серйозною проблемою. 87,9% населення та 81,3% бізнесу визнають, що корупція є поширеною в Україні, при цьому 46,3% підприємців зазначають, що рівень корупції зріс, що майже втричі більше, ніж у 2022 році, коли цей показник становив лише 16%. Крім того, майже 50% українців вважають, що найбільшу відповідальність за боротьбу з корупцією несе Президент та його Офіс, що підтверджують 47,5% громадян та 48,3% бізнесменів. Водночас частина респондентів покладає відповідальність на НАБУ (36,9% серед громадян і 32,4% серед бізнесу), Верховну Раду (30,9% серед населення і 39,2% серед бізнесменів), НАЗК (28,3% населення і 18,1% бізнесу), а також на Кабінет Міністрів і міністерства (21,8% серед громадян і 25,1% серед бізнесу) [4].

Тому, можемо говорити, що важливою частиною боротьби з корупцією є верховенство права, яке виступає основою демократичної держави. Проте корупція безпосередньо підриває цей принцип, оскільки створює умови для безкарності та зловживань, що погіршує довіру громадян до державних інститутів. Згідно з результатами дослідження, громадяни та бізнесменів вважають найбільш ефективними в боротьбі з корупцією Службу безпеки України, Президента та його Офіс, НАБУ і Національну поліцію, у той час як судову систему та Верховну Раду оцінюють як малоефективні.

Це свідчить про те, що для забезпечення верховенства права необхідно подолати корупцію, зокрема в судовій та законодавчій системах. Майже 50% респондентів вважають, що найбільшу відповідальність за боротьбу з корупцією несе Президент Укра-

їни, в той час як інші органи, зокрема суди та парламент, отримують низьку оцінку.

Загалом, зростання рівня корупції в Україні вимагає активних зусиль у зміцненні верховенства права та подоланні корупційних практик на всіх рівнях влади. Це є ключовим для створення стабільної та правової держави, що здатна ефективно протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам та забезпечити захист прав і свобод громадян.

Л.М. Кельман у своїх працях аналізує основні недоліки правозастосовної практики в Україні, зокрема в контексті судового процесу та діяльності правоохоронних органів. Вона вказує на кілька ключових проблем, що суттєво впливають на ефективність правозастосування. По-перше, це недосконалість правових норм, що створює прогалини та суперечності, у результаті чого правозастосовники часто опиняються перед викликом інтерпретації законодавства в умовах його нестабільності та суперечливості. По-друге, Л.М. Кельман зазначає недостатній рівень професіоналізму та незалежності правозастосовників, що призводить до корупції, зловживань та упередженості в процесах. Зокрема, науковець підкреслює, що в Україні існує низький рівень довіри до правозастосовних органів через наявність численних випадків порушення прав людини, а також через те, що органи, які повинні забезпечувати верховенство права, часто не здатні здійснювати це завдання належним чином. Це стосується не лише судів, а й правоохоронних органів, де також спостерігається вплив політичних факторів на процеси прийняття рішень.

Л.М. Кельман акцентує увагу на необхідності реформування правозастосовної практики, покращення правової освіти та підвищення рівня професіоналізму серед правозастосовників. Вона також наголошує на важливості інтеграції міжнародних стандартів у національну правозастосовну практику для забезпечення більшої справедливості та прозорості в судових процесах та інших правових процедурах [5].

Тому, можемо говорити, що Л.М. Кельман у своїх працях розглядає важливі аспекти правозастосовної практики в Україні, що безпосередньо впливають на ефективність реалізації верховенства права. Ці проблеми тісно пов'язані з питанням верховенства права, яке вимагає стабільності, незалежності та об'єктивності в застосуванні законодавства. Невизначеність і суперечливість норм, а також корупція та упередженість в судових і правоохоронних органах можуть призводити до порушень прав людини і ставати на заваді здійсненню правосуддя. Таким чином, слабкість інститутів правозастосування не тільки підриває саму ідею верховенства права, а й створює ґрунт для зростання соціальної несправедливості.

Реформування правозастосовної практики, покращення професійної підготовки правозастосовників, а також інтеграція міжнародних стандартів – це кроки, які можуть допомогти зміцнити верховенство права в Україні. Відповідно до думки Л.М. Кельман, ці заходи важливі для відновлення довіри громадян і забезпечення справедливості в судових процесах та інших правових процедурах.

З приводу довіри до інститутів суспільства, хочемо зазначити, що Українці найбільше довіряють Збройним Силам України (93%), добровольчим загонам (87%), волонтерським організаціям (83%), Державній службі з надзвичайних ситуацій (81%), Президенту (80%), Нацгвардії (81%) та прикордонникам (78%). Високий рівень довіри також мають Міністерство оборони (75%) і Служба безпеки України (67%). Натомість до судової системи (70%), політичних партій (68%), державного апарату (67%) та прокуратури (60%) переважає недовіра. Недовіра також стосується Уряду (52%) і комерційних банків (54%). Політичним партіям довіряє лише 17%, але 39% опитаних бачать потенціал у нових або існуючих силах після війни. Більшість (51%) вважають, що найбільше довіру здатні завоювати політики з військового середовища, 26% – з чинних партій, 24% – з волонтерів [6].

Таким чином, рівень довіри українців до суспільних інститутів можна розглядати через призму верховенства права, яке передбачає, що всі державні органи діють у межах закону та з урахуванням прав і свобод людини. Висока довіра до Збройних Сил України (93%), волонтерів (83%) і добровольчих загонів (87%) свідчить про сприйняття цих інституцій як захисників прав громадян та державного суверенітету. Їхня діяльність, попри складні умови, відображає фундаментальні принципи верховенства права: захист прав на життя, безпеку і свободу.

Натомість критично низький рівень довіри до судової системи (70%), прокуратури (60%) та політичних партій (68%) вказує на невиконання ними своєї функції як гарантів справедливості та правопорядку. Верховенство права потребує, щоб суди й інші правозастосовні органи були незалежними, чесними та ефективними. Невідповідність цим стандартам підриває довіру до правової системи, створюючи умови для корупції та свавілля.

У контексті політичної довіри громадяни бачать перспективи для нових сил, які зможуть дотримуватися принципів верховенства права у своїй діяльності. Найбільші очікування пов'язані з військовими (51%) та волонтерськими організаціями (24%), що підкреслює прагнення суспільства до справедливості та прозорості в управлінні державою.

Тому, довіра до інституцій напряду залежить від їх здатності реалізовувати принципи верховенства права, що є основою для зміцнення суспільного правопорядку і соціальної справедливості.

Висновки. Україна, перебуваючи у стані глибоких політичних, економічних та соціальних трансформацій, стикається з численними викликами, які ускладнюють реалізацію принципу верховенства права. Збройна агресія російської федерації стала одним із найбільших випробувань для демократичних цінностей та конституційних основ держави. Незважаючи на складні умови, Україна демонструє рішучість у захисті прав грома-

дян, забезпеченні законності й справедливості, розслідуванні воєнних злочинів та збереженні міжнародної підтримки.

Серед ключових перешкод залишаються корупція, недостатня незалежність судової системи, недосконалість законодавства, а також низький рівень довіри громадян до державних інституцій. Водночас, забезпечення прозорості, відповідальності та дотримання прав людини навіть у надзвичайних умовах є основою для віднов-

лення суспільної довіри й утвердження демократії.

Для подолання викликів необхідний комплексний підхід, що включає: реформу судової системи, ефективну боротьбу з корупцією, посилення громадянського контролю, а також інтеграцію міжнародного досвіду. Принцип верховенства права залишається не лише фундаментальною засадою демократичної держави, але й гарантією стабільного розвитку України та її інтеграції до європейської спільноти.

Анотація

Метою роботи є аналіз сучасних викликів, які стоять перед Україною в процесі забезпечення верховенства права та визначення шляхів їх подолання. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, метод інституціонального аналізу, нормативно-правовий, соціологічний, прогностичний. В процесі дослідження визнано, що найбільшим випробуванням для демократичних цінностей і конституційних засад є збройна агресія з боку російської федерації, яка намагається підірвати стабільність держави. Водночас, серед основних перешкод для реалізації верховенства права залишаються такі фактори, як корупція, недостатня незалежність судової системи, недосконалість законодавства та низький рівень довіри громадян до державних інституцій. Наголошено, що важливою частиною боротьби з корупцією є верховенство права, яке виступає основою демократичної держави. Проте корупція безпосередньо підриває цей принцип, оскільки створює умови для безкарності та зловживань, що погіршує довіру громадян до державних інститутів. Наукова новизна дослідження полягає в поєднанні внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на реалізацію верховенства права в умовах війни, корупції, недостатньої незалежності судової системи, недосконалості законодавства та низької довіри громадян до державних інституцій. Такий підхід дозволяє розробити конкретні рекомендації для вдосконалення правової системи України, сприяючи її стабільності в умовах політичної та соціальної нестабільності. Результати дослідження можуть бути корисними для вдосконалення правової системи, зміцнення демократичних інститутів і підвищення ефективності державних органів у забезпеченні прав і свобод громадян. Вони також можуть стати підґрунтям для розробки нових законодавчих ініціатив, удосконалення правозастосовної практики, впровадження механізмів прозорості та підзвітності влади, а також для формування сучасних підходів до правової освіти й підвищення рівня правосвідомості суспільства.

Ключові слова: принцип, верховенство права, концепція, підхід, правова держава, правова система, законність, агресія, корупція, судова система, громадяни, державні інституції.

Malaniuk N.Yu. Current challenges in the context of implementing the rule of law in Ukraine Summary

The purpose of the work is to analyze the current challenges facing Ukraine in the process of ensuring the rule of law and identify ways to overcome them. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development

of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: general scientific methods of analysis and synthesis, comparative legal, institutional analysis method, regulatory and legal, sociological, prognostic. The study recognized that the greatest challenge to democratic values and constitutional principles is the armed aggression by the Russian Federation, which is trying to undermine the stability of the state. At the same time, the main obstacles to the implementation of the rule of law remain such factors as corruption, insufficient independence of the judicial system, imperfect legislation, and low level of trust of citizens in state institutions. It was emphasized that an important part of the fight against corruption is the rule of law, which is the foundation of a democratic state. However, corruption directly undermines this principle, as it creates conditions for impunity and abuse, which undermines citizens' trust in state institutions. The study consists of a combination of internal and external factors that influence the implementation of the rule of law in conditions of war, corruption, insufficient independence of the judicial system, imperfect legislation and low trust of citizens in state institutions. This approach allows developing specific recommendations for improving the legal system of Ukraine, contributing to its stability in conditions of political and social instability. The results of the study can be useful for improving the legal system, strengthening democratic institutions and increasing the efficiency of state bodies in ensuring the rights and freedoms of citizens. They can also become the basis for developing new legislative initiatives, improving law enforcement practice, implementing mechanisms for transparency and accountability of authorities, as well as for forming modern approaches to legal education and raising the level of legal awareness in society.

Key words: principle, rule of law, concept, approach, rule of law, legal system, legality, aggression, corruption, judicial system, citizens, state institutions.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Совгіря О. Верховенство права в умовах війни: виклики для конституційного судочинства України: II Маріупольський конституційний форум «Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції»: збірник матеріалів і тез (м. Київ, 6 жовтня 2023 р.). Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 140–146.
3. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні : щорічна доповідь Вищої ради правосуддя від 24 серпня 2023 року № 851/0/15-23. Київ, 2023. URL : https://court.gov.ua/img/files/file_8162.pdf.
4. Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність. Дослідницька агенція Info Sapiens. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3843018-v-ukraini-drugou-najbilsou-problemou-pisla-vijni-e-korupcia.html>.
5. Кельман Л.М. Соціально-політичні фактори впливу на правозастосовну діяльність : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 ; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. Л., 2007. 221 с.
6. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). Соціологічна служба Центру Разумкова. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>.